

„Inkáb akarnék az én Istenemnek házának küszöbén ülni hogynem mint lakni a gonoszoknak hajlékokban”

*Ki emelte a tállyai római katolikus templom
déli kapuját?*

A középkori eredetű, az évszázadok során többször átépített tállyai római katolikus templom műemléki kutatása mind ez ideig nem történt meg, építéstörténete az utóbbi időben, a műemléki topográfiai kutatások során feltárt bőséges forrásanyag ellenére is számos ponton bizonytalanságokat tartalmaz.¹ A fennmaradt magyarországi emléanyagban kiemelkedőnek mondható késő reneszánsz, kora barokk stílusú déli kapujának dokumentáltsága még ennél is mostohábbnak mondható (1. kép). Az építmény állításának időpontjára, a megbízóra, a mesterekre vonatkozóan nem találtunk levéltári anyagot, egyéb közvetett források és analógiák alapján kíséreltük meg rekonstruálni a történetet. A késő reneszánsz és a kora barokk korszakhatárait régiókban és az egyes országrészekben – például Felső-Magyarország, Erdély – az elmúlt évtizedekben a kutatók különbözőképpen határozták meg. Aggházy Mária 1600 körülre tette a barokk megjelenését, Kovács András Erdélyben pedig 1720 körül húzta meg a határt. Jelen cikk keretében nem célunk a kutatástörténeti összefoglaló megírása, ezt legújabbban Mikó Árpád tette meg.² Előjáróban annyit fontosnak gondolunk megjegyezni, hogy a 17. században nem ritka szinkretizmus emlékei között az 1650-es évek végén készült tállyai kapu a különböző stíluselemek elegyítésének egy mindeddig nem tárgyalt és színvonalasan megoldott példája.

A kőből faragott, többszörös mészréteggel borított kapu a templom déli homlokzatán, egy későbbi előépítmény (portikusz, cinterem) által takarva, szokatlan módon az első tengelyben áll, és a karzat alá nyílik.

A két lépcsőfokkal megemelt, vízszintes záradékú nyílást magas, alul-felül füles, gazdagon profilozott keretelés hangsúlyozza. A szárkövön a profil megtörik, befelé fordul, mintegy lábazatot érzékeltetve. A „lábazat” kanne-lúráinak alsó részébe *all'antica* mintára pálcákat helyeztek. A keret mellett mindkét oldalon egy-egy tagozott párkánnyal zárt oszlopszéken álló, kettős párkányfejezetes pilaszterpár. Az ajtóhoz közelebbiek törzse vájatolt, a félig takarásban lévő törzse pedig kváderezett. A vájatok alsó részébe itt is pálcákat helyeztek. A feliratos képszék felett az íves, záradék nélküli oromzat vízszintes eleme gazdagon profilozott és golyvázott. A képszék felirata: HAEC JANUA EST AEDIFICATA IN HONOREM / S: TRINITATS PER ME MICHAЕLEM CRÁSZNYK / ANNO DOMINI MDCCXII [...] IUNI Az oromzatban füles, tagozott keretelésű, feliratos kőtábla: X. PSAL. LXXXIV. X. II. X / INKÁB. AKARNÉK AZ ÉN ISTENEM- / NEK HÁZÁNAK KÜSZÖBÉN ÜLNI / HOGYNEM MINT LAKNI A GO / NOSZOKNAK HAJLÉKOKBAN. Felette oromcsúcs nélküli, gazdagon profilozott keretelésű háromszög oromzat. A vésett ajtószárnyak és vasalataik a 19. századból valók, feltehetően az 1861-es tűz után készültek (2. kép).

A képszéken olvasható 1712-es dátum ellenére a kapu késő reneszánsz, kora barokk stílusa 17. századi építést feltételez, a feliratok közül a magyar nyelvű zsolnárszöveg pedig egyértelműen a református felekezetre utal. Mielőtt azonban a feliratokat részletesen elemeznénk, a kapu állításának körülményeiről többet tudhatunk meg, ha összefoglaljuk a tállyai protestánsok és katolikusok helyzetét, továbbá számba vesszük a templomban tör-

1 Az OTKA K 109323 sz. Műemléki topográfiai kutatások Kőszegen és Tokaj-Hegyalján című kutatási projektje keretében digitalizáltuk a 17–20. századi irat- és tervanyagot, amely a Kassai Érseki Levéltárban, illetve a tállyai plébánia irattárában található. A nagyrészt latin nyelvű forrásokat Borossay Katalin és Molnár Péter fordította.

A templom történetére vonatkozóan lásd Borossay Katalin cikkét ugyanebben a lapszámban.

2 Mikó Árpád: *A reneszánsz művészet Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2012. 6, 207–261.

tént 17. századi építkezéseket. A középkorban Szent György titullussal bíró katolikus templom, mind a két felekezet emlékezte szerint, már az 1540-es évektől folyamatosan protestáns használatban volt.³ Szkárosi Horváth András, aki lelkésze is volt a formálódó gyülekezetnek, városunkban írta – leginkább verses prédikációknak nevezhető, a katolikus papságot, a szerzetesrendeket, a fösvény és pártoskodó urakat ostromozó – művei nagy részét, első verse 1542-ből való.⁴ A felekezeti szétválást követően, legkésőbb 1571-től református lelkészek szolgáltak a településen, ugyanis ekkortól a református Mágócsy Gáspár, mint a korábban birtokos lutheránus Alaghy János gyermekeinek gyámja, irányította a regéci uradalmat.⁵ Tállyán a 16–17. században jelentős, nagy létszámú gyülekezet volt. Ennek bizonyítéka, hogy több vezető lelkész egyetememet végzett (a kisebb gyülekezetekbe a trivialis iskolát végzetek kerültek) és a közösség két lelkészt is el tudott tartani. Ilosvai Benedek, aki hosszú ideig tanult Wittenbergben, és azon kevesek közé tartozott, akik magiszteri fokozatot is nyertek, az 1565-ös felszentelése utáni évben az ötvárosi evangélikus egyházmegye esperese és egyben Tállya mezőváros lelkésze lett. Szintén Wittenbergből hívta maga mellé káplánnak (segédlelkésznek) Hejcei Baltha Bálintot.⁶ A Szenci Molnár Albert által „istenes vén ember”-nek nevezett Károlyi Gáspár 1584 és 1587 között biztosan Tállyán működött, testvére pedig 1563 előtt volt tállyai rektor.⁷

A 17. század elején mind erőteljesebbé váló ellenreformációs törekvések a Hegyalján nem jutottak eredményre, a regéci uradalom a protestáns főurak kezén maradt. Tállyán a legvirágzóbb korszak I. Rákóczi György birtokba kerülését (1644) követően egészen az 1660-as évek elejéig tartott.⁸ Lorántffy Zsuzsanna is bőkezűen adakozott a tállyai gyülekezet javára. Az 1810-es nagy tűzben égtek meg a tőle kapott „Úr asztalnak drága készületei”: poharak, tányérok, kannák, keszkenők.⁹ II. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia rekatolizálása után, a 17. század utolsó harmadában a jezsuita rend missziós tevékenységét a térítő földesúri ellenreformáció aktívan támogatja, de egy 1668-as jezsuita jelentés szerint ekkor is még csak néhány száz hívet számlálhattak össze a környéken.¹⁰ Báthory Zsófia fejedelemsasszonyról halála után feljegyezték, hogy birtokain szinte mindenütt, így Tállyán is, bőkezűen ellátta a káplánokat, katolikus papokat, ugyanakkor a protestánsoknak juttatott Rákóczi-féle adományokat és kegydíjakat visszavonta.¹¹ Tehát a tállyai reformátusok mindenképpen ezen időszak előtt emelték az impozáns déli kaput – hogy egy korábbi, középkori kapu helyén-e, az falkutatás hiányában egyelőre eldönthetetlen.

Az 1650-es években jelentős építkezések folytak a templomban, ekkor épült a település egyik legjelentősebb műemléke, az uradalmi ház, a Rákóczi-kúria is.¹² A tállyai templomban zajló építkezésre vonatkozóan a 18. század első feléből származó, tanúvallatási

3 Arcibiskupský Archiv v Košiciach, Košické biskupstvo (a továbbiakban: AACass KB) Parochialia Acta Parochiae Tállya (a továbbiakban: Par. APT) Ex oppido Tállya (s. a.; p. 1763); HÉZSER Emil: *A tállyai ev. reform egyház története 1540–1900*. Budapest, Európai Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900. 7, 14, 19.

4 A Szkárosi életére vonatkozó adatok mind saját költeményeiből származnak. Nem tudni, hol született, feltehetően a gömöri vagy abaúji Szkhárosban, jobbágysorban. Valószínűleg eredetileg ferences szerzetes volt, talán a váradi ferences kolostorok egyikében. Az első konkrét adat 1542-ből való, ekkor írja Tállyán *Antikrisztus országa ellen* című versét. 1549-ből származik utolsó verse. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 26. 1883. 36. sz. 1159–1160; HÉZSER 1900 (ld. 3. j.). 14–20; VARGA József: *Szkhárosi Horváth András. Irodalomtörténet*, 43. 1955. 3. sz. 268–304; DIENES Dénes: *A történelmi Tiszáninneni református egyházkerület a 16. században I. Historia Ecclesiastica*, 2. 2011. 1. sz. 37–38.

5 Mágócsy Gáspárról lásd SZABÓ András: *Mágócsy Gáspár és András udvara*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 263–278; SZABÓ András: *Coeetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. Budapest, Balassi Kiadó, 2017. 155–156.

6 A Tállyán a 16. században rövidebb-hosszabb ideig szolgált lelkészek legteljesebb névsorát és a vonatkozó forrásokat Szabó Andrástól kaptuk meg, köszönet érte. Több dél-zempléni mezőváros lelkésze 1562-ben elfogadta a tarcali zsinaton megfogalmazott hitvallást, amely egyértelműen a kálvini irányt jelölte ki követendőnek, így fel-

tehetően a tállyai is. Alaghy János azonban kegyúri jogával élve még 1566-ban is lutheránus lelkészt nevezett ki Tállyára Ilosvai Benedek személyében. DIENES Dénes: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület története, I. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*. Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017. 100, 105; SZABÓ 2017 (ld. 5. j.). 22, 151–152, 155–156.

7 Dr. IVÁNYI Béla: *Göncz szabadalmas mezőváros története*. Karcag, Tisza István Tudományos Társaság Honismeret Bizottsága, 1926. 185–188 (okleveles függelék); *Károlyi Gáspár, a gönczi prédikátor*. Vál., sajt. alá rend. SZABÓ András. Budapest, Neumann, 2006; SZABÓ 2017 (ld. 5. j.). 163.

8 A regéci várat I. Rákóczi György 1644-ben foglalta el és birtokjogát az uradalomra vonatkozóan belefoglaltatta a Habsburgokkal 1645-ben kötött linzi békébe is. SZILÁGYI Sándor: *A linzi béke okirattára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885. 406.

9 Lorántffy Zsuzsanna adományairól: HÉZSER 1900 (ld. 3. j.). 114.

10 GVULAI Éva: *A sárospataki jezsuiták és a hegyaljai plébániák a 17. század második felében*. In: *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon*. (Folia Collecta, 2.) Szerk. SZABÓ Irén. Sárospatak, Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, 2014. 125–126.

11 MIHALIK Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017. 146. 643. j.

12 Détszhy Mihály Tállyára vonatkozó céduláinak ismeretét Bardoly Istvánnak köszönhetjük. Magyar Építészeti Múzeum és Műemléki Dokumentációs Központ (továbbiakban: MÉM MDK), Tudomá-

jegyzőkönyvekből értesülünk.¹³ Nem tudunk másra hagyatkozni, mivel a tálylai lelkész, abaúji esperes, Szendrey György a templom első, 1671-es visszafoglalásakor Debrecenbe menekült, ahol 1675-ben az eklézsia felszerelése, iratai nagyrészt odavesztek.¹⁴ Néhány végrendelet maradt csak meg ebből a korai időszakból, ezeket Hézsér Emil egyháztörténeti munkájában közölte.¹⁵ A templom 1688-as visszafoglalását követően, a Rákóczi-szabadságharc idején a reformátusok többször hosszabb-rövidebb időre visszaszerezték az egyházi épületek egy részét.¹⁶ Bár az 1705-ös szécsényi országgyűlésen a fejedelem úgy rendelkezett, hogy a tálylai templom maradjon a katolikusok kezén, arról nincs adat, hogy ezt miként lehetett érvényesíteni a településen, ahol az 1693-as *canonica visitatio* szerint is még a lakosok nagyobb része kálvinista „eretnek” volt.¹⁷

A katolikusok pozíciói 1711-re szilárdultak meg annyira, hogy végleg visszaszerezték templomukat, plébániájukat és iskolájukat az összes javaikkal együtt.¹⁸ Ugyanebben az évben került ténylegesen birtokba a már 1709-ben elkobzott sárospatak-regéci uradalomban a katolikus vallású Trautson János Donát Lipót

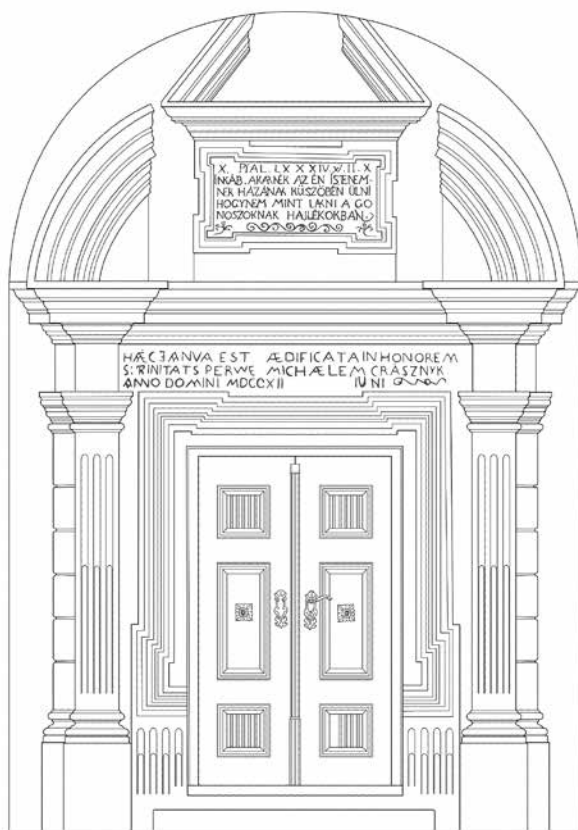
herceg (1659–1724).¹⁹ A tálylai reformátusok azonban továbbra sem nyugodtak bele az ingatlanok elvesztésébe. A 18. század elején a katolikusok és reformátusok közötti birtokpercek során számos tanút hallgattak ki arra vonatkozóan, hogy a templom mely részei épültek a protestáns birtoklás alatt, ki öntette a harangokat, kik adományozták az egyházi javadalmakat, stb. 1706-ból, 1721-ből valók a jegyzőkönyvek, és fennmaradt még egy keltezetlen (Trautson János Vilmos herceg birtoklásának idejéből, tehát 1725 utánról való), aláíró nélküli, „Instructio” feliratú irat is.²⁰ Ez utóbbi a herceg jurátusa által feltett kérdésekre adott válaszok összefoglalását adja. A három irat a déli kapura vonatkozóan különös módon nem tartalmaz adatot, sem a katolikus, sem a református tanúk nem büszkélkednek azzal, hogy elődeik állították volna azt. Viszont többen állítják, hogy a fejedelem pénzén és egyéb adományokból a tornyot fundamentumától a kálvinisák építették, a templomot beboltolták és megnagyobbították. Az 1706-os jegyzőkönyvben Berge János hatvanhat éves nemesembernek a harmadik kérdőpontra adott válasza szerint: „Tóth Szaniszlóné kálvinista Aszszony

nyos Irattár, Détshy Mihály-hagyaték, ltsz. K 1916. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) E554 Városi és kamarai iratok, Szalay-gyűjtemény, 62. doboz. Regéci uradalom számadása, Tályla 1654–1655. SIMON Zoltán: A tálylai Rákóczi-ház kutatása. In: *A reneszánsz Magyarországon. Tudományos tanácskozás. Sárospatak, Rákóczi Múzeum 1991. október 2–4.* Budapest, OMF 1992 (sokszorosítás).

- 13 Mindhárom a tálylai református egyház iratai között volt, jelenlegi helyük ismeretlen. Az 1706-os és 1721-es jegyzőkönyvet szó szerint közli GyÖRFFY József: A tálylai református egyház templomfoglalási pöréről. *Protestáns Szemle*, 5. 1893. 117–128. Az „Instructio” feliratú irat közölve: Régiségek. Közlemények a tálylai ref. egyház történetéből. (II.) II. Rákóczi F. az elfoglalt öreg templomért kárpótolja az egyházat. (é. n.) Közli: Nagy Ignác, ref. lelkész. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 17. 1874. 31. sz. 992–994. Az 1721-es országos vizsgálatra azért kerülhetett sor, mert VI. Károly császár a Pragmatica Sanctio elfogadásához a protestáns rendek jóindulatát is biztosítani akarta.
- 14 1671. dec. 26. Spankau tábornok jelenti a Haditanácsnak, hogy Tokaj és környéke nemesei szembeszegültek II. Rákóczi György özevegével és templomaikat meg akarják tartani. Ő a tálylai rebellió ellen megy. Lásd SZABÓ István: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670–1681. évekből a bécsi hadilevéltárból. *Egyháztörténet*, 4. 1958. 229. A tályiaiak ellenállásáról lásd BABOCSAY Izsák: Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal városának főbb változásai (1670–1700). In: *Monumenta Hungarica, az az Magyar Emlékeztetés Írások*, I. Összeszedte és kiadta RUMY Károly György. Pest, Trattner János Tamás Nyomdája, 1817. 31–32. Összefoglalóan lásd DIENES 2017 (ld. 6. j.). 200–202. Az 1706-os tanúvallatási jegyzőkönyvben Berge János vallomása szerint ő maga vitte Szendrei Györgyöt Debrecenbe az eklézsia könyvével, a szőlőkről szóló levelekkel és az Úrvacsora eszközeivel, ahol mikor a várost „Strasoldo felverte, mindenek odavesztek”. Lásd GyÖRFFY 1893 (ld. 13. j.). 119. Strassoldo császári generális Debrecen 1675-ben foglalta el.

15 HÉZSER 1900 (ld. 3. j.). 11–12. (Függelék).

- 16 A templom végleges, fegyveres erővel történő visszafoglalására 1688. október 18-án került sor, Klobusiczky Ferenc Zemplén megyei alispán és a városban jelentős szerepet játszó familiából való Jan-tó János vezetésével. AACass KB, Par. APT Ex oppido Tályla (s. a.; p. 1763), AACass KB Districtualia Nr. 3. (1700). A reformátusok foglaltsáira lásd például: Alexander Scherenus praefectus specifikációja az épületek javításáról, 1713. szeptember 15. „A Rákóczi-féle rebellió alatt a templom mögött taksás házakat szabadítottak fel, hogy a katolikusoknak legyen iskolája, mivel a kálvinisták a régi katolikus iskolát és a plébános birtokait is elfoglalták” (MNL OL X1272 Acta liquidatoria, Nr. 68., fol. 129–135. 15. pont). Ugyanerről: 1711. szeptember 10-én felvett tanúvallatási jegyzőkönyv, közölve: *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 9. 1913. 302–303. „A Rákóczi-felkelés alatt ismét a helvét hitvallásúaké lett a templom, a plébánia és az iskola és 1708-ban Rákóczi Ferenc visszaadta a plébániát és két szőlőt és egy szántót és évi 100 ft-ot adományozott.” AACass KB, Par. APT. Ex oppido Tályla (s. a.; p. 1763).
- 17 Sárospataki Református Kollégium Levéltára, A II. 369. „Magyarország szövetkezett rendjei a szécsényi országgyűlésen határozatot hoztak Abaúj, Zemplén és Borsod vármegyékben lévő templomok, parókiák, kollégiumok és iskolák, ezek tartozékai, jövedelmei, bevételei és felekezeti hovatartozása ügyében.” Szécsény, 1705. október 6. Közli: *A Rákóczi-család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében*. Szerk. DIENES Dénes, s. a. rend. BALOGH Judit–DIENES Dénes–SZABADI István, 2., bőv., részben átd. kiad. Sárospatak, 2003. No. 79. AACass KB Districtualia Nr. 2. (1693).
- 18 AACass KB, Par. APT. Ex oppido Tályla (d. n.), AACass KB Districtualia Nr. 22. (1769).
- 19 MNL OL, P66 Bretzenheim-család levéltára. A sorozat, 1–2. alsorozat, 1. csomó, Opus Liquidationis Dominorum Regétz et Sárospatak 1r.
- 20 Lásd 13. jegyzet.

1. Bálint Ádám: A tállyai római katolikus templom déli kapuja, 2018

2. A tállyai római katolikus templom déli kapuja
(Fotó: Bélavári Krisztina, 2011)

hagyott nagy summa Pénzt a Templom és Torony építésére [...] Erdélybe Szakmáry Szabó István és Torka István nevű Calvinista Embereket küldötték, és az Erdélyi fejedelemtől és más több uraktól feles költséget hoztak a Templom építésére." Hézser egyháztörténeti munkájában közli is Tóth Szaniszlóné végrendeletét 1658-ból.²¹ Eszerint pénzt hagy a kassai kálvinista és a tállyai templomokra is, és külön ötszáz forintot „A Torony épületére, a vagy a Templomnak boltozására. Kassai Szabó Miklós uramnál vagyon készpénzem háromezer és ötszáz forintom. Ebből mit hadtak adják ki, a mi megmarad, hagyom a tállyai Torony épületire, fogjanak hozzá Isten segítségéből." Feltehetően ehhez az 1650-es évek végén végbement nagyszabású épít-

kezéshez kapcsolhatjuk a kapuállítást is, a torony és a boltozat elkészülte után, mintegy a templom megújításának záróakkordjaként.

A regéci uradalom számadásaiból a tállyai uradalmi épületre (Rákóczi-kúria) vonatkozóan kiderül, hogy az 1650-es években valószínűleg helyben volt kőműves és kővágó, alkalmas kőfaragó mester azonban nem: „Tallay Uy haznak az mi hia volt épületiben alkuttam megh Kőműves Josephel attá gabonat neki Cub:1. Azon Tallay hazhoz vagattam Kővago Tamással Ajtokk és Ablakokk valo követ. Kőfarago Christoff az tallai Uy haznak Ablak-beli es Ajtóköveit faragván kit nemzetes Cseh Mihály uram küldött Tállyára, minden nap adva négy czipot neki”.²² Ezt támasztja alá, hogy az 1644-es, 1646-os és

21 HÉZSER 1900 (ld. 3. j.). 11. (Függelék).

22 Lásd 12. jegyzet.

3. Kassa, egykori református templom déli kapuja
(Fotó: Ľuboš Repta © sk.wikipedia.org)

4. Kassa, egykori református templom
(Fotó: Ľuboš Repta © sk.wikipedia.org)

az 1680-as adóösszeírásokban is csak kőművesmestereket írtak össze.²³ A számos ponton kifogásolható módon helyreállított Rákóczi-kúria homlokzatain a másodlagosan felhasznált nyíláskeret-töredékekből rekonstruált, szíma-kíma-lemez elemekből álló késő

reneszánsz keretelések egyszerűségükben nem összevethetők a templom déli kapujának jóval gazdagabb architektúrájával. De nem csak ennek okán vethetjük

23 MNL OL, E 156 Urbaria et Conscriptiones, Fasc. 18. No. 1. (1644), és Fasc. 66. No. 31 (1646): Kőműves György; Fasc. 66. No. 41. (b) (1680): özv. Kőműves Józsefné és Kőműves Péterné. A 17. században a Hegyalján, annak ellenére, hogy szinte mindenhol megtalálható volt az építkezéshez szükséges kőbánya, a mezővárosokban is csak a jómódúak építkeztek kőből. A melléképületek és a jobbágyházak jobbára fából készültek. Nagyobb építkezésekhez idegenből kellett mestereket hívni, mint ahogy ezt a pataki, lisszakai példák is mutatják. Hegyalja irányában az építészeti kultúra kisugárzó

központja Kassa volt, de Eperjesről és Lőcséről is érkeztek a mesterek. ROMÁN János: Zemplén megye XVI–XVII. századi iparának szakmai és mesterségei, különös tekintettel a Hegyaljára. In: *Borsodi Történelmi Évkönyv*, I. Miskolc, Magyar Történelmi Társulás Borsod-Zempléni Csoportja, 1965. 22–24. Tállyán konkrét adatunk van arról, hogy még bő száz évvel később is, 1784-ben az evangélikus egyház által vett taksás telkeken szalmatetőű faházak álltak. *Evangélikus Országos Levéltár, Gyűlekezetek, Tállya*, 2. kötet. Jegyzőkönyv 9–10.

el azt a feltevést, hogy a máshonnan érkezett Kőfaragó Christoffban tiszteljük a nemes arányú kapu mives kőfaragványainak mesterét.

A tállyai kapu építménye ugyanis szoros rokonságot mutat az 1651–1663 között épült kassai első református templom déli kapujával, amely szerkezetében lényegileg megegyezik a tállyaival, és amelynek oromzatán valószínűleg szintén volt felirat, és azt csak a katolikus birtoklás idején tüntették el (3. kép). Nagyon hasonló a nyugati kapu is, csak itt félköríves záradékú kapunyílás van.²⁴ Az építkezések időrendjét is figyelembe véve a kassai déli kapu mintaként szolgálhatott a tállyaiaknak, de a tállyai kapu gazdagabb kialakítású és tetszősebb arányú. Erre magyarázatot adhat, hogy az egyházközség régebbi múltra tekintett vissza és prosperálóbb volt, mint a kassai, hiszen Kassa városának és tanácsának lutheránus többsége több mint egy évszázadon keresztül tudta megakadályozni, hogy a helyi református magyarság egyházzá alakulhasson. Csak 1644-ben, mikor I. Rákóczi György elfoglalta a várost, jöhetett létre az egyház, igaz, ekkor még csak *aulica ecclesia* státusszal. A kassai első református templomra vonatkozó levéltári források regesztáit, a számadásokat Révész Kálmán kassai lelkész kiadta, és ezek alapján az építéstörténetet fel is dolgozta. Így pontos adatok állnak rendelkezésre az építés fázisairól, a kivitelezésre leszerződött építőmesterekről. Az építkezést a kassai reformátusok részéről hosszas adománygyűjtés előzte meg, a terv megvalósításának az 1647-ben elfogadott XVII. és XIX. országgyűlési törvénycikk adtak lendületet, a rendelkezések alapján a kassai helvét hitvallásúak *aulica ecclesiájából* városi egyház válhatott. A városi telek kijelölése után az építkezés 1651-ben már II. Rákóczi György fejedelemsége idején kezdődik meg, Várdi Pál főgondnok augusztus 16-án Kőműves János kassai kőműves céhmesterrel köt szerződést. Az épít-

kezés első szakasza 1654. május 12-én fejeződik be, két nap múlva a református egyház kurátorai újabb szerződést kötnek a Kassai Kőműves Céhvel „az templom magasságának felvitelére, az toronynak az templom kőfalánál feljebb való vitelére, úgy hogy a zsindeleyezeten kitessék; az sanctuariumnak megbótozására, az templom és torony falainak kívül-belől megvakolására és megfejtésére, ajtók és ablakok köveinek becsinálására, az torony grádicsainak megcsinálására”. A kivitelezéssel megbízott személyek Rayner Boldizsár (Balthazar Rainer) főcéhmester és Kőfaragó János vice céhmester voltak. Szintén 1654-ben kötöttek szerződést Czek Mátyás eperjesi áccsal. Mivel az egyházi számadások csak 1655-ig maradtak fenn, nem tudni, hogy pontosan mikor fejezték be az építkezést, annyi bizonyos, hogy a felszentelésére csak 1663. november 11-én került sor.²⁵ Az építés korabeli műformáit kívül őrző templom tömegével, puritán homlokzataival, nyílászorok elhelyezkedésével összhatásában késő reneszánsz, kora barokk stílusú (4. kép).

Tállya és Kassa több évszázados gazdasági, kulturális, vallási kapcsolatrendszerét ez alkalommal nem részletezhetjük, jelentőségének megvilágításra csak néhány adalékot említünk. 1510-ben Szatmár György pécsi püspök alapítványt tett a kassai Szent Erzsébet-templom javára, és többek között tállyai, szántói szőlőit és házait adományozta annak fenntartására a kassai városi tanácsnak.²⁶ Kassa városának, a kassai jezsuitáknak és városi polgároknak is évszázadokon keresztül szőlőik és házaik voltak a településen.²⁷ Tállya és Kassa protestáns városi előjárói a 16. században jó viszonyt ápoltak, a tállyaiak 1566-ban és 1591-ben is Kassa városának tanácsától kértek segítséget templomuk javítására.²⁸ A leideni, utrechti egyetemen tanult Czeglédi István, aki lelkészként 1653-tól a kassai templom építésének befejezését irányította, korábban, 1648–1651 között,

24 A kassai református templomot 1673-ban a katolikusok elvették, 1674-ben Szegedy Ferenc egri püspök felszentelte. Utána rövid ideig újra a reformátusok használták, végleg 1696-ban foglalták el. A 18. század elejétől az orsolyita apácák temploma volt. Wick Béla: *Kassa régi temetői, templomi kriptái és síremlékei*. Košice, Szent Erzsébet Nyomda, 1931. 159–160.; MIHALIK 2017 (ld. 11. j.). 233–236. Mai titulusa: Szent Mihály arkangyal.

25 Révész Kálmán: A kassai első református templom története. Első közlemény. *Protestáns Szemle*, 9. 1897. 436–438.; Uő: Kassai ref. egyházi számadások 1650–1655. *Magyar Történelmi Társ.* 3. sorozat, 22. kötet. 1899. 151–175.; Uő: Regeszták a kassai ev. ref. egyház levéltárából. 1639 márczius 3-tól 1749-ig terjedő időből 226 részben eredeti, részben másolatszerű kéziratok tartalmi lajstroma. In: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, V. Szerk. Szóts Farkas. Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1906. 3–5.

26 FARBAKY Péter: *Szatmári György, a mecénás*. (Művészettörténeti Füzetek, 27.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. 14, 37.

27 A 17–18. századi összeírásokban (MNL OL, E 156, MNL OL, E 197) a kassai ispotálynak (ez 1735-től Kassa város háza), a kassai ekléziának (ez 1714-től a kassai apácák háza) és a kassai jezsuitáknak is volt háza Tállyán. Kutatásaink szerint a kassai jezsuiták 1663-tól bírták azt a korábban nemesi tulajdonú épületet, amely felosztásuk után előbb a Tanulmányi Alapé, majd az uradalomé lett. A 19. század közepétől ez a ma is álló katolikus plébánia épülete a katolikus templom melletti. Egyelőre nem tudjuk, hogy a másik két épület egyikének előzménye lett volna a Szatmár György által Kassa város tanácsának adományozott ház, ehhez további kutatások szükségesek.

28 *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*, 29. 1886. 218–219. (A forrásközlés ismeretét Szabó Andrásnak köszönjük.)

a gazdag, virágzó tályjai eklézsiában volt prédikátor.²⁹ Személye révén a kassai és tályjai gyülekezetek között már korábban is meglévő kapcsolat szorosabbá vált. Egy Tályán is birtokos kassai polgár végrendeletében tályjai szőlőjét, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony 1656-ban pedig tályjai szőlőket és házhelyet adományozott a kassai református egyháznak.³⁰ A meglévő felekezeti és személyes kapcsolatokon túl a tályjai déli kapu szerkezeti megoldása és tagozatainak a kassai kapukkal való hasonlósága arra mutat, hogy a tervezéssel és kivitelezéssel vagy a kassai kőműves céh tagjait, vagy olyan mestereket bíztak meg, akik a kassai kaput tekintették mintának. Ezt az előképet egy jóval mozgalmasabb, késő reneszánsz elemekkel dúsított, ugyanakkor harmonikusabb arányú építménnyé formálták. Itt is a megrendelő igényeihez igazodhattak, mint az 1652-ben Balassa Zsuzsanna által állított Kassai Királyi Alapítványi Konviktus díszkapujának esetében, amelynek szerkezete és plasztikája is egyszerűbb, címeres oromzatát a jezsuiták pedig csak később, a 18. században faragtatták.³¹ Tagozatait és kidolgozását tekintve a sekrestyeajtó keretelése is a déli kapu mesterének munkája lehetett (5. kép).

A tályjai kapu pilasztereinek jellegzetes kannelúra-motívuma – azaz, hogy a vájatokba a pilaszter alsó felén pálcátagokat helyeztek – több mint egy évszázadig nagyon kedvelt díszítőelem volt szárköveken, pilasztereken, lábazatokon. A fény-árnyék hatásokat hangsúlyozó motívum egyik legfinomabb, Magyarországon fennmaradt emléke a Bakócz-kápolnában látható. Erdélyben hosszú ideig kedvelt eleme volt (elsősorban kolozsvári) polgárházak, illetve a várak ajtó- és ablakereteléseinek. Egyik korai példa a szamosújvári MartinuZZi-palota kapuja 1542-ből,³² a kolozsvári polgárházak sorából kiragadva említhetjük a Híd utcai ház kapuját és ajtóit (1584–1590 között),³³ a Filstich–Kemény-ház 1597-es kapuját, a Rosás-ház 1636-os ajtókeretét,³⁴ míg a

5. Tályja, sekrestyeajtó
(Fotó: Bélavári Krisztina, 2011)

továbbélésre jó példa a tulajdonos, Bethlen Miklós tervei alapján 1667 után épült bethlenszentmiklósi kastély kapuja.³⁵ A Felvidéken is elterjedt a motívum, csak néhány példa: a besztercebányai Turcsányi- (Bethlen-)ház 1610-ben készült kapujának tömzsi pillérein már meg lehetőségen leegyszerűsödve köszön vissza, de bártfai és Iőcsei házakon is megtalálható (6. kép).³⁶ Tályához közelebb is ismert volt a kőfaragók között ez a fajta

29 Czeglédi István volt az, aki ellen, más meg nem nevezett lelkész-társaival együtt, 1670-ben vádat emeltek, többek között a törökkel való paktálás miatt. Ez volt a protestáns lelkészek elleni kollektív bűnösség megfogalmazásának nyitánya, végállomása pedig sokak számára a gályarabság. Czeglédi már nagybeteg volt, amikor 1671 májusában a pozsonyi *delegatum iudicium* elé idézték, és útközben meghalt. DEBRECENI EMBER PÁL: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*. Ford. BOTOS Péter, sajtó alá rend. DIENES Dénes et al. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2009. 410, 547, 680; MIHALIK 2017 (ld. 11. j.). 177–183.

30 RÉVÉSZ 1899 (ld. 25. j.). 153; RÉVÉSZ Kálmán: Tanúkihallgatás a kassai ref. templom ügyében. (Kassa, 1721. ápril 18.) In: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, I. Szerk. STROMP László. Budapest, Magyar

Protestáns Irodalmi Társaság, 1902. 28; RÉVÉSZ 1906 (ld. 25. j.). 6.

31 MYSKOVSKY Viktor ceruzarajza, 1897, MÉM MDK, Tervtár, Itsz. K 18.

32 BALOGH Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*. XVI. sz. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1985. 204. kép; KOVÁCS András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben*. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–Polis Könyvkiadó, 2006. 51–53.

33 BALOGH 1985 (ld. 32. j.). 104–107. képek.

34 KOVÁCS 2006 (ld. 32. j.). 28–35.

35 Uo. 142–143; MIKÓ 2012 (ld. 2. j.). 182.

36 A két utóbbiról Myskovszky Viktor közölt rajzokat. Myskovszky Viktor: *Magyarország középkori és renaissance-stílus emlékei. Kunstdenkmale des Mittelalters und der Renaissance in Ungarn*, 1–5. füzet. Bécs, é. n. (1885) A. Lehmann 3. f. XXV., 5. f. XLIII.

6. Myskovszky Viktor: Egy polgári ház kapuzata Bártfán, 17. század
Myskovszky Viktor: *Magyarország középkori és renaissance-stílus emlékei. Kunstdenkmale des Mittelalters und der Renaissance in Ungarn.* 1–5. f. Bécs, é. n. [1885] A. Lehmann 3. f. XXV.

vájtátdísz, az utóbbi évek ásatásai, illetve falkutatásai során kerültek elő – egyelőre még datálatlan – töredékek Regéc és Borsi várából.³⁷

A kapu másik, a kassai kapun is megjelenő, hangsúlyos eleme a gyakran feliratos táblát keretező, íves, záradék nélküli oromzat, amelynek vízszintes eleme gazdagon profílozott és golyvázott. Ez elsősorban a

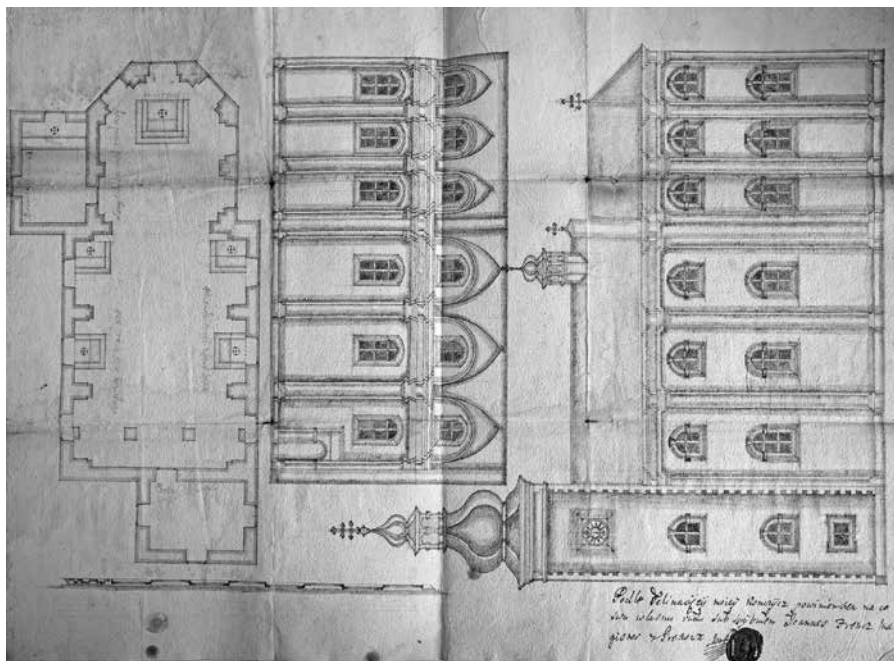

7. Az eperjesi magyar evangélikus templom déli kapuja
(Fotó: Jozef Kotulič © sk.wikipedia.org)

felvidéki, 17. századi, kora barokk építészetre jellemző, a zágrábi és nagyszombati jezsuita templomok (Jászi György, 1620–1632, illetve Antonio Carlone, Pietro Spazzi, 1629–1637) kapuinak mintájára terjedt el. A kassai református templom kapujánál korábbi és azonos felépítésű, a talán annak előképeként szolgáló, 1642–1647 között épült eperjesi Szentháromság evangélikus templom profílozott, füles keretelésű, kettős pilaszteres, oromzatos kapuja, ahol az építésre vonatkozó latin felirat a záradék nélküli oromzat újabb táblájában, míg a 19. századi renoválás felirata a képszeken olvasható. A táblán olvasható szöveg jó példa az évszázadok során történt szövegromlásra (7. kép).³⁸ A közeli sátorlajújhelyi

³⁷ A faragványok ismeretéért Simon Zoltánnak és Krcho Jánosnak tartozunk köszönettel.

³⁸ A feltehetően eredeti, vörösmárvány építési tábla szövegét Gömöry János közölte 1933-ban, lásd GÖMÖRY János: *Az Eperjesi Ev. Kollégium*

8. Joannes Francz: A tállyai római katolikus templom átépítési terve, 1714
Kassa, Arcibiskupský Archív v Košiciach, Košické biskupstvo

Pálos-piarista templom nyugati kapuján (1653) a kettős fejezetű pilaszterek felett szintén tört vonalú oromzat nyugszik.

Végezetül a kapu feliratainak vizsgálata is a fentiekben előadott datálást látszik alátámasztani. Az oromzaton olvasható zsoltár szövege megegyezik az 1590-es Vizsolyi Bibliában található fordítással, illetve a Szenczi Molnár-féle javításokat tartalmazó későbbi kiadásokkal.³⁹ Modernebb írásmódja (a C betűk helyén már K van, az Y helyén pedig J) viszont az 1645-ös, Janssonius-féle Bibliában olvasható szövegével azonos, a későbbi, 17. század végi kiadványokban a lexika és/vagy a helyesírás is eltérő.⁴⁰ 1648-tól három évig volt a virágzó tállyai

gyülekezet élén a tudós hitvitázó Czeglédi István, aki Kassáról került oda, majd Kassára is távozott. Esetleg az övé, utódjáé vagy a templomi könyvtár része lehetett az az 1645-ös kiadású Biblia, amelyből kiválasztották a textust.⁴¹ Bár a könyvtár létéről nincs adatunk, de mivel a tállyai gyülekezet ekkor már több mint százéves volt, feltehető, hogy a prédikátorok hagyatékából és a hívők adományaiból származó könyvekkel bírt, amelyeket a polcos kiképzésű úrasztalán vagy ládákban is tárolhattak.⁴² Az oromzatban olvasható zsoltárhely a templomba való bemenetelkor elmondandó imádságban szerepelt Madarász Márton (1590 körül–1654) eperjesi evangélikus lelkészénél, a fent említett eperje-

rövid története (1531–1931). Prešov, Kósch Ádám Könyvnyomdája, 1933. 49. Ma az 1947-es felújításkor újracsinált tábla látható, átfoglalmazott, részben félreértett szöveggel, a dátumban a hónap elírásával. Az építetők neve legalább helyesen szerepel. A képszék felirata szerint a kapu Schwarz lelkipásztor fél évszázados jubileumának évében az eperjesi evangélikus egyház kegyes érületéből lett helyreállítva, a kronosztikon szerint 1850-ben. (A latin feliratokat Borossay Katalin fordította.)

39 Hanaui Biblia, 1608, Oppenheimi Biblia, 1612.

40 Johann Janssonius, Amszterdam, 1645; Komáromi Csipkés György, Leiden, 1685; Tótfalusi Kis Miklós, Amszterdam, 1685.

41 Pontos adat nincs arról, hogy Czeglédi távozása után ki volt a lelkész. Esetleg a korábban itt együtt szolgáló két lelkész egyike,

Keresztury István vagy Porcshalmi János lett az. Mindketten a Tolnai János abaúji esperes által terjesztett puritán „Independismus” mozgalom hívei voltak, amely az egyes kálvinista egyházakból a fensőbbiségtől független köztársaságot akart alakítani. Az 1646-os szatmárnémeti zsinaton társaikkal együtt nekik is el kellett határolódniuk a puritanizmus „eretnek” tanaitól. HÉZSER 1900 (ld. 3. j.). 29–34; DEBRECENI 2009 (ld. 29. j.). 283, 302.

42 Száztizenhét kötetből álló templomi könyvtárunk volt a nagyszombati reformátusoknak, ahol a protestánsoknak sokkal ellenségesebb egyházi és társadalmi környezetben kellett túlélniük. Viszoklcz Noémi: A nagyszombati református gyülekezet temploma és javai a 17. században. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, 21. 2017. 342–357.

si magyar evangélikus templom „építő”-jénél.⁴³ Mint-ha minden út Tállyára vezetne: a lelkész bátyjának, a mecénásként is számontartott, gazdag borkereskedő Györgynek, aki lengyelországi utazásai miatt kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett, és I. Rákóczi Györgyöt is folyamatosan informálta az európai politikáról, Tállyán is volt háza.⁴⁴

A képszék latin építési feliratáról – bár nevet és évszámot is tartalmaz – még ennyit sem mondhatunk biztosan, amíg restaurátori vizsgálat nem készül róla. Nem tudni, hogy hány rétegben meszelték le a kaput, és hogy volt-e korábbi vésett felirat. Most a felirat festett és nem vésett, mint a zsoldárszöveg, és az évszázadok alatt többször átfestették. Többszörösen rontott betűképei eltérnek a keretbe foglalt zsoldár-idézetétől, és a szöveg nincsen „kiosztva”, egalizálva a meszelt felületen. A 20. századból maradt fenn egy kép, illetve egy leírás róla, azonban mindkét alkalommal más dátum szerepel, és szövegromlás is észlelhető. Sztehlo Ottó, amikor a MOB megbízásából 1911-ben Tállyán járt a templomfelújítás ügyében, a kapu feliratait is megörökítette. Feljegyzésében 1713. október 3. olvasható.⁴⁵ A 20. század második feléből származó fotón a lámpatesttel elcsúfított felirat dátuma nem egyértelmű: ANNO DOMINI MDCCX.X. Id...s JULII.⁴⁶ Ki tudja, még hányszor változtatták meg, a következő, 2000-es évekből származó felvételeken már 1712 és június szerepel, az írásképe elromlott, több betű lett elírva.⁴⁷ A képszék feliratán a „per me” kifejezés inkább építőmesterre, mint donátorra utal, eszerint a kaput a

Szentháromság tiszteletére építette Crasznik Mihály. Nehézség, hogy Crasznik személyét eddig nem sikerült beazonosítanunk.⁴⁸ A latin feliratot kétféleképpen értelmezhetjük. Mivel a Szentháromság-tan a kálvinizmusnak is egyik fontos alappillére, továbbá a tállyai reformátusok 1664-ben a Szentháromság tiszteletére öntettek egy harangot,⁴⁹ lehetséges, hogy ők írták a feliratot a kapura, és a katolikusok később a dátumot és feltehetően a nevet cserélték ki. Az sem zárható ki, hogy az eredetileg üresen hagyott mezőre a teljes felirat az 1688-as visszafoglalást követően, a 18. század elején, a templom átépítésekor, újonnan készülhetett, nagyban félretájékoztatva a kései utódokat. Biztosan csak annyit tudunk, hogy a katolikusok 1714-ben kezdik meg a templom évtizedekig tartó átépítését. Az ebből az évből származó terven az eperjesi mester, Johannes Francz nem ábrázol sem előcsarnokot, sem déli bejáratot, hanem a toronyból lehet bejutni a hajóba (8. kép).⁵⁰ A több szempontból is túl ambiciózus terv azonban nem valósult meg, a díszes déli kaput végül nem bontották el, csak az avatatlan szemek előtt egy előcsarnokkal takarták el, amelynek első említése 1749-ből maradt fent.⁵¹ Bár a felirat a kapu építését említi, Crasznik Mihály valójában a portikusz – és esetleg a templomátalakítás – mestere lehetett. Az új felirattal a katolikusok Isten háza visszaszerzésének szándékoztak emléket állítani, ugyanakkor a kapu oromzatának feliratát is megőrizték, hiszen a templom 16–17. századi viszontagságos története során ők is átélhették Tállyán a zsoldárban megfogalmazott léthelyzetet.

43 MADARÁSZ Márton: Imadsag Templomba bémenetelkor, I. In: Uő: *Eperjessi magyar ecclesia minden-napi felfegyverkedése, az az minden-napi imadsagos könyvczkéje*. Lőcse, 1629. 1628. február 3-i törvényszéki ülésén hirdették ki azt a II. Ferdinánd által előző évben kiadott armálist, amelyben a király nemességet adott Madarász Györgynek és két testvérének, Mártonnak és Tamásnak. Márton Wittenbergben tanult és az eperjesi magyar evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Egyrészt komoly publikációs tevékenységet folytatott, a német lutheránus kegyességi irodalom számos munkáját fordította le és jelentette meg, másrészt az ő lekipásztorsága alatt épült az új evangélikus magyar templom Eperjesen 1642 és 1647 között. 1654. november 8-án halt meg. KÁRMÁN György: Madarász György, Eperjes politikai látnoka. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, 21. 2017. 214–216.

44 Lásd KÁRMÁN 2017 (ld. 43. j.). Kutatásaink szerint Madarász György háza a mai Rákóczi utca 25. szám alatt volt. Első említését az 1644-es összeírásban találtuk. MNL OL, E 156 Urbaria et Conscriptioes, Fasc. 18. No. 1. 1688-ból részletes leírása is fennmaradt a háznak. MNL OL, E 156 Urbaria et Conscriptioes, Fasc. 149. No. 22.

45 „E templom a 17^{ik} század végén épült egyszerű barokk stílusban. Kőből faragott déli kapuzatán 1713. évszám. Párkánytagozás a sárospataki vár hasonló kori részleteire emlékeztet. Latin és magyar felírása a következő: Haec janua est aedificata in honorem S. trinitatis per me Michaellem Crasznik. Anno domini MDCCXIII oct ris III”, lásd MÉM MDK, Tudományos Irattár, MOB iratok 71/1911.

46 MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 022.217PD.

47 2005-ös fotó: MÉM MDK, Tervtár, Tokaj-hegylajai műemléki inventárium, ltsz. n. Azóta több fotó is készült a műemléki topográfiai munka során, a felirat nem változott.

48 Crasznik a lengyel Kraśnik település régies, latin szövegekben és oklevelekben előforduló neve, egyben családnév is. A település Lublin alatt található, a Tállyától Bártfán keresztül Lengyelországba vezető út mentén. A Magyarországon, BAZ megyében, a Cserehát járásban található Krasznokvajda az egykori Krasznok/Krásznik/Krasznik és Vajda települések összevonásából jött létre. A feldolgozott forrásokban és irodalomban azonban Krasznik, Krasznik, Krasnik, Crasznik családneveket nem találtunk.

49 AACass KB Par. APT, *Ex oppido Tállya* (s. a.; t. p. q. 1763); *Puncta Visitationis Canonicae in Parochia Tállyensi et ejus filiali Rátka anno 1772*.

50 AACass KB Par. Acta Parochiae Tállya. *Delineatio Ecclesiae Tállyensis*, (1714) 1747. Joannes Francz, (Patricius) polgárjogot nyert Eperjesen 1734. december 14-én. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A-XXIV-1. Eperjesi mesterek és művészek a 16. század második felétől a 19. század elejéig Eperjes város polgárkönyve alapján: Polgárjogot nyert kőművesmesterek, 10. o.

51 Az összeírásban említik, hogy az alatta nyíló kriptába temették gróf Balassa Imrét. AACass KB Par. APT *Conscriptio Tállyensis Ecclesiae et Parochiae Pertinentiorumque, Anno 1749*.